DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.14956334 **Accepted:** 25.02.2025

1980'lerden İtibaren Neoliberalizm ile Laissez-Faire Kapitalizminin Dünyada Yayılması ve Türkiye'de Dışa Açık Piyasa Ekonomisine Geçiş

Spread of Laissez-Faire Capitalism in the World Since 1980s With Neoliberalism and Transition to Open Market Economy İn Türkiye

Tolga KABAŞ
Çukurova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
tkabas@cu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4084-8826

Özet

Gelişmekte olan ülkeler modernleşebilmek, feodalizmden kapitalizme evrilmek ve yapısal olarak değişebilmek için kalkınma paradigmaları arasında en uygun olanı seçmektedirler. 1950'lerden 1980'li yılların başlarına kadar gelişmekte olan ülkelerde içe dönük olan ithal ikameci sanayileşme stratejisini savunan Yapısalcı Okul etkili olmuştur. 1980'lerin başlarından itibaren günümüze kadar uzanan dönemde ise ihracata dayalı büyüme modeline dayalı olan Neoliberal görüşler geçerlilik kazanmıştır. 1980'lerin başlarından itibaren kalkınma literatüründe yer alan birçok araştırmacı dışa açık serbest piyasa ekonomisinin, kurumların ve demokrasinin ekonomik performans üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik performans bakımından başarılı olan sınırlı sayıda ülke bulunurken başarısız olan birçok ülke bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklığın, iktisadi kurumların ve ekonomik serbestleşmenin akıllıca yönetilmesi için evrensel bir formül bulunmamaktadır. Küreselleşmeyi akıllıca yönetebilen gelişmekte olan ülkelerin kalkınmada ve büyümede daha başarılı oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de 1930'larda oluşturulan devletçi sanayileşme modeli (karma ekonomi) 24 Ocak 1980 Kararlarına kadar uygulanmıştır. 1980'lerin başlarından itibaren Türkiye Neoliberal politikaların yaslandığı Neoklasik iktisat teorisiyle ekonomik ve sosyal olarak modernleşmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada, dışa açık piyasa ekonomisi, kurumlar ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişki Türk toplumu perspektifinden aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisat Sosyolojisi, Dışa Açık Piyasa Ekonomisi, Kurumlar, Demokrasi, Neoklasik İktisat Teorisi

Abstract

Developing countries choose the most suitable development paradigm in order to modernise, evolve from feodalism to capitalism and structurally change. Between 1950s and 1980s Structuralist paradigm and Import Substitution Industrialization (ISI) strategies were applied in developing countries. However since the begining of 1980s Export Led Growth (ELG) model and Neoliberal views are popular in the developing world. Since 1980s many social researchers try to investigate the influences of free market economy, institutions and democracy on economic performance. Although there are limited number of successful developing countries with good economic performance, there are many unsuccessful countries in the global economy. There is no universal formula for developing countries to manage their open economies economic institutions and liberalization policies. Developing countries who can manage globalization policies wisely are sucessful to achieve development and high growth rates. Within this regard, etatist industrialization in Turkey, which had started during 1930s, ended with January 24 1980 economic measures. Since the beginning of 1980s, Turkey is trying to modernize with Neoliberalism that is, Neoclassical economics. In this study, the relationship between open economy, institutions, democracy and economic performance are tried to be explained by using the approach of economic sociology.

Keywords: Economic Sociology, Open Market Economy, Institutions, Democracy, Neoclassical Economics.

Giriş

Gelişmekte olan ülkeler modernleşebilmek, feodalizmden kapitalizme evrilmek ve yapısal olarak değişebilmek için kalkınma paradigmaları arasında en uygun olanı seçmektedirler. 1950'lerden 1980'li yılların başlarına kadar olan dönemde gelişmekte olan ülkelerde Yapısalcı Okul etkiliyken içe dönük ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmıştır. 1980'lerin başlarından itibaren günümüze kadar olan dönemde ise ihracata dayalı büyüme modelini savunan Neoliberal görüşler geçerlilik kazanmıştır. Yapısalcı Okula göre gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında yaygın bir şekilde piyasa başarısızlıkları bulunmaktadır. Yapısalcılara göre devlet müdahalesi piyasa başarısızlıklarını düzelterek daha yüksek bir iktisadi performansa yol açmaktadır. Ancak, Yapısalcılığın uygulandığı ülkelerdeki dış açık ve dış borç sorunları gelişmekte olan ülkeleri ağır bir krize sokmuştur. Böylece, Yapısalcılık gözden düşerken, piyasaları merkeze alan Neoliberalizm gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sürecini ve stratejilerini etkilemeye başlamıştır.

Verimlilik (karlılık-büyüme) ile eşitlik (adalet) arasındaki ikilem ana akım iktisatçıların kolay bir şekilde çözemediği bir sorun olmuştur. Bu ikilemle karşılaşan ana akım iktisatçılar Neoklasik teoriyi eşitlik (adalet) değil, verimlilik argümanı üzerine kurmuşlardır. Büyük bir çoğunluğu Anglo-Sakson olan ana akım iktisatçılar, piyasaları merkeze alan Neoklasik teoriyi geliştirmişlerdir. Neoklasik iktisat teorisinin ana akım olmasıyla verimli olan şirketlerin, organizasyonların, sistemlerin, ürünlerin, devletlerin hatta insanların piyasanın evrim sürecinde ayakta kalması kabul edilmiştir. Sosyal adalet ilkesi ise ikinci plana itilmiştir. Böylece, kapitalizmi

düzenleyen temel dünya görüşü, Sosyal Darwinizm akımı olmuştur. Neoklasik teorinin ana akım olması ve hızlı bir şekilde yükselişi Neoliberalizmin ortaya çıkışında da çok etkili olmuştur.

1990'larda yapılan araştırmalar ekonomik performans üzerindeki etkileri bakımından liberal iktisadi ve siyasi kurumların önemini ortaya koymuştur. Ekonomik performans mülkiyet haklarının korunmasına, hukukun üstünlüğüne, insan haklarının korunmasına, demokratik kuralların niteliğine, piyasaların varlığına, piyasaların ne kadar etkin olduklarına bağlıdır. Batılı liberal kapitalist ülkelerin ekonomik başarısı bu kurumsal yapıyı oluşturmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, ilk defa Oliver Williamson tarafından ortaya atılan Yeni Kurumsal İktisat Okulu ana akım olan Neoklasik İktisat Teorisini tamamlamak ve kurumsal (hukuksal) olarak güçlendirmek için geliştirilmiştir. Artık ekonomik sorunların çözülmesi ve ekonomik performansın arttırılması için serbest olan piyasalarda dengeyi sağlayan "doğru fiyatların" belirlenmesi yeterli değildir. Aynı zamanda piyasalarda "doğru kurumların" bulunması gerekmektedir.

1980'lerin başlarına kadar devletçi politikalar uygulayan Yapısalcı Okul gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını sağlayamamıştı. 1980'lerin başlarından itibaren uygulanan piyasa merkezli olan Neoliberal politikalar da ülkelerin kalkınma sorunlarını tam olarak çözememişti. Neoliberal politikaların uygulandığı ülkelerde büyüme performansı gerçekleşen krizlerle aşınmış, yoksulluk artmış ve gelir dağılımı bozulmuştu. Ekonomi ile hukukun birleştiği bir alt disiplin olarak Yeni Kurumsal İktisat Okulu bu duruma bir çözüm olarak geliştirilmişti. Oliver Williamson tarafından geliştirilen Yeni Kurumsal İktisat Okulu Neoklasik İktisat Teorisini tamamlamak ve kurumsal (hukuksal) olarak güçlendirmek için araştırmalar yapmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yapısal olan ekonomik sorunların çözülmesi için önerilen yapısal reformların büyük bir kısmı Modern Kurumsal İktisat Okulu tarafından geliştirilmektedir.

İktisat sosyolojisi ise iktisat ile sosyoloji arasında iletişimi sağlayan ve iki bilim dalının karışımı olarak ortaya çıkan bir alt disiplindir. Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerde dışa açık piyasa ekonomisi, kurumlar ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişki Türk toplumu perspektifinden iktisat sosyolojisi yaklaşımıyla aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

1-Dışa Açık Ekonomiler, Kurumlar Ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişki

İnsanlar arasında yaygın olan bir görüşe göre demokrasi ile ekonomik performans arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre örneğin, Singapur'daki veya Tayvan'daki otoriter yönetim yüksek büyüme oranlarına yol açmıştır. Bu görüşe göre, demokrasinin getirdiği canlılık ve çok seslilik disiplinsizliğe ve düzensizliğe neden olmaktadır. Doğu Asya ülkeleri (Hong Kong, Singapur, Güney Kore, Tayvan ve Çin) demokratik yönetime sahip olmasalar da mucizevi bir şekilde kalkınmayı başarmışlardır. Ancak, demokratik olmayan ülkelerin ekonomik performansları çok değişkendir. Çok iyi performansa sahip Doğu Asya ülkelerine karşı çok kötü performansa sahip Afrika Ülkeleri bulunmaktadır. Bundan dolayı, demokratik yönetime sahip ülkelerin daha yavaş büyüyeceğini iddia etmek yanlış olacaktır.

Fakat, gelişmiş ülkelerin deneyimlerine bakılırsa demokratik yönetime sahip Batılı liberal ülkeler diktatörlükle yönetilen eski Doğu Bloku ülkelerinden daha başarılı olmuşlardır. Bu yüzden, otoriter ve totaliter yönetimlerin kalkınmayı sağladığını, hatta garantilediğini söylemek yanlış olacaktır. Bhagwati'ye göre demokrasi ile ekonomik performans arasında bir ikilem bulunmamaktadır. Bhagwati'nin bu bağlamda öne sürdüğü birinci argümana göre demokrasi, rekabetçi piyasalar ve dışa açıklığın birlikte bulunduğu ülkelerde verimli, dinamik toplumlar ortaya çıkmaktadır. Demokrasi, ideolojik ve yapısal nedenlerden dolayı otoriter rejimlerle karşılaştırıldığında kalkınmayı sağlayacak daha iyi bir siyasi sistemdir. İkinci argümana göre, demokrasi ile kalkınma yaşamın kalitesini yükseltir: Demokrasinin kalitesi arttıkça kalkınmanın da kalitesi artmaktadır (Bhagwati,2002:153).

Üçüncü argümana göre, demokratik bir yönetim dışa açık olan rekabetçi piyasalar ve serbest ticaret eşliğinde kalkınmanın hızının artmasına yol açmaktadır Ayrıca, demokratik yönetimler nadiren birbirleriyle savaşmaktadır. Bu yüzden demokratik yönetime sahip ülkelerde barış, özgürlük ve refah bulunmaktadır. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde silahlara daha az para harcanmaktadır. Demokratik yönetime sahip ülkelerde ülkelerini yöneten liderler insanları savaşa sürüklemek için zorlayamazlar. Bundan dolayı barış ortamı korunur. Demokrasi ve otoriter yönetimler II. Dünya savaşı sonrası dönemde incelendiğinde dört farklı durum görülmektedir. Birinci durum, piyasa ekonomisinin bulunduğu demokrasiler, yani iyi performansa ve sosyal göstergelere sahip Batılı liberal demokrasileridir. İkinci durum, piyasa ekonomisinin bulunmadığı demokrasiler, yani kötü ekonomik performansa ve sosyal göstergelere sahip demokrasiler örneğin, Hindistan'dır.

Üçüncü durum, piyasa ekonomisinin bulunduğu otoriter yönetimler yani yoksulluğu azaltmış ve sosyal göstergeleri fena olmayan Doğu Asya ülkeleridir. Dördüncü durumda ise, piyasa ekonomisi bulunmayan otoriter yönetimler, yani büyüme ve sosyal göstergeleri çok kötü olan eski sosyalist ülkeler bulunur. Bhagwati (2002) bu dört farklı durumdan bazı sonuçlar çıkarmaktadır. Eğer bir ülkede demokrasi ve serbest piyasalar bulunmamaktaysa, üretim ve verimlilik için motivasyon zayıflamaktadır. Bu ülkede verimlilik ve büyüme yıpranmaktadır. Eğer bir ülkede piyasalar ve rekabet birlikte olduğunda, demokrasi olsa da olmasa da ekonomik büyüme sağlanmaktadır. Ancak, demokrasi bulunmayan durumlarda ülkede kalkınmanın kalitesi azalmaktadır. Piyasaların serbest olmadığı, piyasalara ağır devlet müdahalesinin olduğu ülkelerde demokrasi olsa bile sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlanamamaktadır.

Demokratik yönetime sahip ülkelerin yoksullukla mücadele deneyimlerine baktığımızda ise yoksullukla mücadelede orta iyi başarılı olduklarını görmekteyiz. Demokratik yönetimler açlık tehlikesine ve yoksulların durumlarının çok daha kötüleşmesine karşı genelde başarılı olmuşlardır. Uluslararası veriler incelendiğinde diktatörlükle yönetilen ülkelerde ise çok iyi, orta ve kötü sonuçlar alındığı görülmektedir. Diktatörlükle yönetilen örneğin Doğu Asya ülkelerinde olduğu gibi, yoksullukla mücadelede çok başarılı olunmuştur. Doğu Asyalı ülkeler otoriter yönetimlere rağmen sosyal kalkınmayı başarmışlardır. Diktatörlükle yönetilen bazı ülkelerde ise örneğin eski Doğu Bloku ülkelerinde olduğu gibi yoksulluk daha da artmıştır. Güney Asyalı, Latin Amerikalı ve Afrikalı otoriter yönetime sahip gelişmekte olan ülkelerde ise yoksullukla mücadelede başarı sağlanamamıştır(Varshney, 2002:2).

Günümüzde IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumlar tarafından ekonomik büyüme için dört tane önemli unsur olduğu ileri sürülmektedir: Serbest ortamda ticaret, iyi işleyen bir hukuk sistemi, istikrarlı bir ulusal para ve yurt içi fiyat düzeyi, sınırlı ve küçük bir devlet. Bu temellerden hareket ederek IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar ulusal ekonomilerin küresel ekonomiye entegrasyonunu savunmaktadır. Bu kurumlar tarafından uluslararası ticaretin ve sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılması ve dışa açılmaları için tüm ülkelere Neoliberal politikalar önerilmektedir. Neoliberalizmin merkezinde piyasalar, ekonomik büyüme ve demokrasi bulunmaktadır. Bu anlayışa göre ekonomik büyüme performansı sonucunda tüm sosyal sınıflar kazançlı çıkmaktadır. Yani, üretim (büyüme) ile bölüşüm arasında doğrudan ve yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu yüzden, tüm ülkelere büyüme hedefleri nihai bir amaç olarak önerilirken, milli gelirin bölüşümüyle ilgili hedefler ihmal edilmiştir.

1980'lerden itibaren küreselleşmeci Neoliberal politikalar gelişmekte olan ülkeleri etkilemektedir. Uluslararası ticarette serbestleşme ve finansal serbestleşme Neoliberalizmin en önemli ögeleridir. Yapılan ampirik çalışmalara göre, dışa açık olan ve serbest ticaret yapan ülkeler kapalı ekonomilere göre çok daha iyi performansa sahiptir. Dışa açık olan ekonomilerde, kapalı ekonomilerle karşılaştırıldıklarında daha çok yoksulluk görüldüğüne dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Ayrıca dışa açıklığın ve ekonomik serbestleşmenin akıllıca yönetilmesi yoksulluğun artması yönündeki etkilerin azalmasına yol açmaktadır. Küreselleşmeyi akıllıca yöneten gelişmekte olan ülkeler yapısal olarak farklılaşarak yoksullukla mücadelede çok daha başarılı olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler kendi aralarında çok heterojen bir guruptur. Gelişmekte olan ülkeler kendi aralarında çok önemli yapısal farklılıklara sahiptir. Dolayısıyla, dışa açıklığın ve ekonomik serbestleşmenin yönetilmesi için evrensel bir formül bulunmamaktadır. Dışa açık bir ekonomi ülkeler arasında yalnızca hareketli olan ticaret, yatırım ve finansal akımları ifade etmemektedir. Aynı zamanda, ekonomik açıklık, hizmetlerin, teknolojinin, enformasyonun ve yeni fikirlerin ulusal sınırların dışına akması anlamına gelmektedir. Küreselleşme süreci yeni fikirlerin ve bilimsel gelişmelerin çok hızlı bir şekilde gelişmekte olan ülkeler tarafından öğrenilmesine yol açmaktadır. Günümüzde yaşanan küreselleşme sürecinde kalkınma ve geri kalmışlık farklı durağan durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kapalı ekonomilerin durağan durumları daha aşağıdayken, dışa açıklığın kalkınma için gerekli ancak yeterli bir koşul olmadığı görülmektedir. Kapalı ekonomilerin belli bir süre sonra son sınırlarına ulaştığı görülürken, dışa açık ekonomilerin bu sınırları aştığı gözlenmektedir. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerin aşağılarda olan durağan durumlarını değiştirebilmeleri için piyasa güçlerini dışa açık politikalarla pekiştirmesi önerilmektedir. Dışa açık iktisat politikalarının başarılı olabilmesi için en önemli koşullardan birisi de yapısal bir değişiklik olan beceri düzeyi yüksek işgücünün yaratılmasıdır. Örneğin Doğu Asya ülkelerinde (Japonya, Güney Kore, Singapur, Tayvan) yüksek büyüme oranlarına ulaşılınca, eğitime daha çok yatırım yapılabilmiştir. Böylece eğitim fırsatları eşit bir şekilde dağıtılırken, kalitesi de yükselmiştir. İşgücü verimliliğiyle birlikte ülkenin rekabetçiliği ve teknoloji kapasitesi artmıştır. ,

Dolayısıyla, yapısal olarak değişerek bir kalkınma mucizesi yaratmış olan Doğu Asya ülkelerinde gelir dağılımı düzelmiş ve mutlak yoksulluk da azalmıştır. Latin Amerikalı ülkelerde ise eğitimin

kalitesi ve dağılımında ülke içinde problemler bulunduğu için işgücü üretkenliği, teknoloji kapasitesi ve ekonomik büyüme daha az artmıştır. Bu bağlamda, 1980 yılından sonra hızla uluslararası mal ve finans piyasalarıyla entegre olan Türkiye'nin uzun dönemli bir insan kaynakları planıyla birlikte bilim-teknoloji-sanayi politikaları belirlemesi gerekmektedir. İnsan kaynaklarımızla birlikte bilim-teknoloji-sanayi politikalarımızı iyi yönetebildiğimiz takdirde işgücü verimliliği artarken rekabetçiliğimiz, inovasyon ve teknoloji kapasitemiz artacaktır. İşgücünde gerçekleşen yapısal değişikliğin sonucunda, kalkınma hızı ve kalitesinin yükselmesiyle, Türkiye orta gelir tuzağından çıkabilecektir.

2- Neoliberalizm İle Laissez-Faire Kapitalizminin 1980'lerden İtibaren Dünyada Yeniden Yayılması

Küreselleşme Amerika'nın emperyal rolünün bir yansımasıdır. Bu bağlamda, Neoklasik iktisat teorisinin temel argümanlarını savunan Amerikalı iktisatçılar hızlı ekonomik büyümeye, büyük bir milli hasılaya ve verimli ekonomik yapıya ulaşmak için en iyi çözüm yolunun serbest piyasalar ve küçük, sınırlı bir devlet olduğunu düşünürler. 1978 yılında yayınlanan Washington Konsensusundaki en temel argüman eşitlik veya adalet değil, verimlilik olmuştur. Verimliliğin sağlanmasının en iyi yolu ise serbest piyasalar ve küçük, sınırlı bir devlettir. Washington Konsensusunun tüm dünyaya yayılmasını sağlayan kurumlar ise IMF ve Dünya Bankası olmuştur. Neoliberalizm dünya ekonomisinde en başarılı model olarak kabul edilmektedir. Amerika'nın Neoliberalizm olarak bilinen kamu politikası modeli minimum devlet müdahalesine dayanmaktadır.

Dünyada özel girişimciliği en iyi destekleyen model olarak kabul edilir. Amerikan ekonomisinin yükselişinin arkasında geliştirdikleri orijinal iktisat düşüncesi, uluslararası ticaretteki başarıları, yetenekli girişimcileri ve şirketlerin başarısı bulunur. Amerika'nın iktisadi olarak gelişmesinde çok büyük katkıları olan Protestanlar Amerikan kültürünün temelinde yer alırlar. Amerikan toplumu İngiltere gibi bireycilik ideolojisiyle kalkınmayı başarmıştır. Protestanlığın en önemli modernleştirici etkileri Amerika'da ortaya çıkmıştır. Amerika dünya sisteminde modernliğin ve çağdaşlığın kalesi olmuştur. Amerika Dünya'da iletişim araçları, bilgi akışı ve kültür üzerinde bir tekel konumuna ulaşmıştır. Tüketimcilik, bireysellik, ilerleme/gelişme, demokrasi, insan hakları, küreselleşme, serbest ticaret gibi fikirler ve Amerikan kültürü küresel film endüstrisi sayesinde tüm Dünyaya yayılmaktadır.

Neoliberal politikalar kültürel emperyalizmin eşliğinde az gelişmiş ülkelerin vatandaşlarının Amerikanlaşmasına yol açmaktadır. Bu durum Amerika'nın ve yaşam tarzının küresel zaferi olarak görülmektedir. 1970'lerin sonlarından itibaren Neoliberal fikirler az gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecini, hayat tarzını ve kültürünü etkilemektedir. Yapısalcılığa, yani ulusal kalkınmacılığa karşı yapılan bu paradigma değişimi bireyselliği, piyasa liberalizmini, dışa açık ekonomiyi ve devletin küçülmesi fikirlerini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre kanun düzenini, makroekonomik istikrarı ve fiziki altyapıyı sağlayacak küçük bir devlet önerilmektedir. Neoliberalizme göre aşırı devlet müdahalesi zayıf ekonomik performansın en önemli nedenidir. Bu düşünceye göre piyasa büyük kamu sektörünün bozucu etkilerinden ve populist müdahalalelerden liberalleşme ile kurtarılmalıdır.

Neoliberal düşüncenin ve Washington Konsensusunun merkezinde bulunan düşünce fiyatların doğru olmasıdır. Büyük bir kamu kesimi (büyük bir devlet) Neoliberal düşünceye göre çözüm değil problemin kaynağını oluşturmaktadır. Neoliberalizmin evrensel olan reçetesine göre ticaretin serbestleşmesi, özelleştirmeler, kamu harcamalarının azaltılması, faiz oranlarının ve döviz kurlarının serbestleşmesi, döviz kontrollerinin kaldırılması gibi politikalarla devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmalıdır. Serbest piyasalarda belirlenen fiyatlar ile kaynakların etkin kullanımı garanti altına alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre rant arama faaliyetlerinden, fiyatların yanlış olmasından ve aşırı korumacılıktan dolayı oluşan devletin başarısızlığının maliyeti aksak rekabet koşullarından oluşan piyasa başarısızlıklarının maliyetinden çok daha büyüktür(Öniş-Şenses,2005:264).

Doğu Asya ülkelerinin ekonomik performansı Neoliberal paradigma için güçlü bir kanıt oluşturmuştur. Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi ülkeler büyüme performanslarını istihdam artışı, yoksulluğun azaltılmasındaki ve gelir dağılımındaki başarıları ile birleştirmeyi başarmışlardır. Neoliberal perspektife göre bu Asyalı ülkeler daha az korumacı ve daha dışarıya dönük politikaları, serbest piyasa normlarını benimsedikleri için başarılı olmuşlardır. İktisat politikalarında içe dönük ve korumacı olan ülkeler ise daha küçük büyüme oranları, istihdam artışı ve daha fazla yoksulluk ile gelir dağılımı adaletsizliği yaşamışlardır (Öniş-Şenses,2005:266).

Ancak, dünya ekonomisinin büyüme performansı daha önceki dönemle karşılaştırıldığında Neoliberal dönemde daha kötü olduğu gibi aynı zamanda istikrasızdır. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark açılmaktadır. Doğu Asya ülkeleriyle karşılaştırıldığında 1980'lerde Latin Amerika ülkeleri ve son 20 yıldır Sahra-altı Afrika ülkeleri çok gerilerde kalmıştır. Bu dönemde çok sayıda Afrika ülkesi durgunluk içerisinde kalmış veya negatif büyüme oranları yaşamışlardır. Latin Amerika ülkeleri ise 1980'lerden sonra düzelme işaretleri göstermiş ve sonra yavaş büyümüştür. 1970'lerin sonlarından beri Neoliberal reformların uygulandığı ülkelerde büyüme performansı kötüleşmiş, yoksulluk artmış ve gelir dağılımı bozulmuştur.

Çok yoksul insanlar Neoliberal reformlardan ve serbestleşmenin getirdiği fırsatlardan genelde faydalanamamışlardır. Çünkü, yoksul insanlar bu fırsatlardan faydalanmak için gerekli sermayeye veya beceriye sahip değildirler. Uluslararası ticarette serbestleşme yoksul insanların yoksulluktan kurtulabilmeleri için fırsatlar yaratırken, finansal serbestleşmenin büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkileri serbestleşmenin yapıldığı kurumsal ortama, uygulanan politikalara ve gelir dağılımındaki değişikliklere bağlı olarak değişmektedir. Neoliberal paradigma gelir dağılımını düzeltecek önlemler almadıktan sonra yüksek eşitsizlik daha düşük büyüme oranlarına ve yoksulluğun artmasına yol açmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin sosyal ve iktisadi problemlerinin hepsi Washington Konsensusu altında uygulanan Neoliberal iktisat politikalarının sonucudur demek abartı sayılır. Çünkü, bu problemlerin bazıları Neo-liberal politikalar uygulanmadan önce de bulunmaktaydı. Fakat Neoliberal reformların uygulanması bu problemlerin daha da ağırlaşmasına yol açmıştır. Neoliberal reformların yapıldığı dönemde büyüme performansı kötüleşmiş ve gelir dağılımı eşitsizliği artmıştır. Ancak, yoksulluk ile ilgili olan veriler daha karışıktır. Dünya Bankası

tahminlerine göre yoksulluk bu dönemde azalmıştır. Ancak, bunun başlıca nedeni Asya'daki özellikle Çin'de yaşanan iktisadi büyümedir(Öniş-Şenses, 2005:267).

Kalkınma iktisadının ağırlıklı olarak ulusal kalkınma üzerine odaklanması küresel yoksulluğun sadece ulusal faktörlerle açıklanabileceği görüşüne dayanmaktadır. Ulusal faktörlerin dışında günümüzdeki küresel ekonomik düzenin yoksulluğu ve eşitsizliği arttırdığı akademisyenler tarafından tartışılmaktadır. Küresel ekonomik düzenin daha adil olması için sık sık öneriler de yapılmaktadır. Örneğin, Stiglitz tarafından Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarının gelişmekte olan ülkeler için daha az maliyetli olması sağlanarak yoksullar üzerindeki etkisinin azaltılması önerilmektedir. Çünkü, içinde bulunduğumuz küresel kurumsal düzen yoksul ülkelerin daha da yoksullaşmasına neden olmaktadır. Bu süreç içerisinde gelişmekte olan ülkeler egemenliklerini ve vatandaşlarının refahlarını etkileyen kararları alma güçlerini kaybetmektedirler.

Artan eleştiriler sonunda 1990'ların başlarında Bretton Woods kurumlarının uyguladığı Neoliberalizm yerini Post-Washington Konsensusu diye çağrılan yeni bir senteze bırakmıştır. Bu süreç önce Dünya Bankası'nda başlamış sonra IMF'ye yayılmıştır. 1990'ların başında Dünya Bankası yoksulluk ve yönetişim konularına ilgi göstermiştir. Doğu Asya mucizesini araştıran çalışmalar ve yayınlar kurumların önemini göstermiştir. Bu araştırmalar piyasa dostu reformların uygulanmasında devletin performansının arttırılmasının önemine değinmişlerdir. Post Washington Konsensusu'nun oluşmasında en büyük emeği olan iktisatçı Nobel ödülü sahibi Joseph Stiglitz'dir. Katkıları olan diğer iktisatçılar ise Dani Rodrik, Paul Krugman, Stanley Fischer, William Easterly ve Ravi Kanbur'dur(Öniş-Şenses, 2005: 273-274).

Post Washington Konsensusunun temel ilkeleri kalkınma teorisinin iki farklı paradigmasının sentezinden oluşmaktadır. Bu paradigmalardan biri piyasa başarısızlıklarına karşı devletin önemini vurgulayan ve 1970'lerin sonlarına kadar uygulanan Yapısalcılık, yani ulusal kalkınmacılıktır. Diğer paradigma ise 1980'lerin başlarından itibaren serbest piyasanın faydalarını vurgulayan Neoliberalizmdir. Post Washington Konsensusu açık piyasaların ve liberal politikaların bulunduğu ortamda devletin önemini vurgulamaktadır. Ancak, bu yeni paradigma devletin başarısızlığını engellemek için kurumsal reformların ve demokratik yönetişimin gerekliliğini savunmaktadır.

Ayrıca, Post Washington Konsensusu olarak bilinen bu yeni yaklaşım yoksulluk ve eşitsizlikle mücadeleye büyük ağırlık vermektedir. Bu yaklaşımda yoksulluğun azaltılması doğrudan bir hedef olarak kabul edilmektedir. Yani, bu paradigma büyümenin sonucunda yoksulluğun azalacağını (trickle-down etkisi) benimseyen; büyümeyi hedefleyen ve yoksullukla mücadeleyi geri planda kabul eden görüşe karşıdır. Bu yüzden daha fazla kamu kaynaklarının yurtiçi yatırımdan ziyade yoksullara sağlanan hizmetlere ayrılmasını savunmaktadırlar. Böylece, bu programlar çerçevesinde gelirin yeniden dağıtımı sonucunda yoksulların yaşam kalitesinin artacağı beklenmektedir(Hayami,2003:61).

Post-Washington Konsensusu yoksulluğa odaklı bir kalkınma yaklaşımı olarak görülmektedir. Bu yaklaşım Dünya Bankası'nın önderliğinde yapılmaktadır. Gerçi Dünya Bankası 1990'lardan çok önceleri de yoksulluğa karşı mücadele etmekteydi. 1970'lerin başlarından beri yoksullukla mücadele Dünya Bankası'nın belirtilen hedeflerinden biridir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren

Dünya Bankası'nın organizasyonu da dünyada yoksulluğun azaltılması hedefi için değiştirilmiştir. Post-Washington Konsensu'sunun uygulanması sırasında Dünya Bankası Yoksullukla Mücadele Stratejisi Araştırmaları (PRSP) yöntemini başlatmıştır. Bu yöntem, yardım alan ülkelere koşullarını tartışmadan kabul ettiren Yapısal Uyum Politikasından daha iyi karşılanmıştır(Hayami,2003:59).

Ayrıca, ilk defa Oliver Williamson tarafından ortaya atılan Yeni Kurumsal İktisat Okulu 1990'lardan beri Neoklasik İktisat Teorisini tamamlamak ve kurumsal (hukuksal) olarak güçlendirmek için araştırmalar yapmaktadır. Artık yapısal sorunların çözülmesi ve ekonomik performansın arttırılması için serbest olan piyasalarda arz-talep tarafından belirlenen ve piyasalarda dengeyi sağlayan "doğru fiyatların" belirlenmesi yeterli değildir. Aynı zamanda piyasalarda "doğru kurumların" bulunması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yapısal olan ekonomik sorunların çözülmesi için önerilen yapısal reformların büyük bir kısmı Modern Kurumsal İktisat Okulu tarafından geliştirilmektedir. Devletler tarafından iyi işleyen mal ve finans piyasalarının tasarımı için hukuk alanında uzman olan modern kurumsal iktisatçılar çalıştırılmaktadır. Bu durum, Neoliberal politikaların yapısal reformlar sayesinde konumunu güçlendirmesini sağlamaktadır. Ayrıca, ülkelere piyasalarını yapılandırarak hızlı büyüyebilmeleri için çözümler sunmaktadır.

3- 24 Ocak 1980 Kararlarıyla Türkiye'de Karma Ekonomi Modelinden Laissez-Faire Liberalizmine (Neoliberalizme) Geçiş

Modern iktisat düşüncesi Osmanlı toplumuna Tanzimat Reformuyla girmiş, Adam Smith ve David Ricardo gibi liberal Klasik iktisatçıların kitapları tercime edilmiş literatüre kazandırılmıştı. Ancak, Osmanlı toplumunda Müslüman tebaa laissez-faire politikalarla yoksullaşmış ve işlerini kaybetmişlerdi. Osmanlı aydınları toplumun kendi zenginliğini, refahını elde etmesi için uzun vadede nasıl ve hangi bilimsel teori ile dönüşeceği sorunsalı üzerinde duruyorlardı. Başka bir deyişle sanayileşme ve ekonomik kalkınmanın önünü açacak, aşağıdan yukarıya doğru olarak radikal bir toplumsal dönüşüme yol açacak faktörleri saptamaya çalışmaktaydılar. Çoğu Osmanlı aydınına göre bu sorunun tek bir yanıtı vardı, kapitalist toplumsal uyanışı ateşleyecek, Weberyen bağlamda kapitalist bir ruhun yaratılmasıydı. Max Weber'e göre kapitalizm Batı Avrupa'da rasyonel olan Protestan kültürü ve ahlâkından doğmuştu(Kılınçoğlu, 2023:202).

Reformcu Osmanlı aydınları Klasik iktisatçıların ortaya attığı homo-economicus karakterinden farklı olarak Homo-Ottomanicus karakteri üzerinde durmaktaydılar. Homo-Ottomanicus insanı çalışkan, tutumlu, rasyonel, iş disiplinli olmanın yanı sıra kendi çıkarlarını düşünen bireyci ve egoist bir homo-economicus insanı olmak yerine itaatkar, güvenilir ve diğergam olmalıydı. Zenginliğin kaynağı emek olduğuna göre modern Osmanlı vatandaşı Batıda olduğu gibi çalışkan, eğitimli ve rasyonel olmalıydı. Osmanlılar iktisadi kalkınma için gerekli olan ruha sahip olsalar bile bu ruh ham bir biçimde durmaktaydı. Yapılması gereken şey bu ruhun yeni toplumun inşası için eğitimle işlenip harekete geçirilmesiydi. Reformcu Osmanlı aydınları Tanzimat Döneminin tembel, tüketim odaklı, aylak sınıfının yerini çalışkan, üretken, rasyonel, girişimci ve yurtsever zihniyete sahip milli bir burjuvazinin alması gerektiğini savunmaktaydılar(Kılınçoğlu, 2023:207).

Osmanlı toplumunda geleneksel kurumlar ve feodalizme dayalı olan anti-kapitalist sosyal ahlâk atalete ve geri kalmışlığa yol açmaktaydı. Osmanlı liberalleri piyasa ekonomisinin gelişmesini

engelleyen devletçi-kamucu politikaların ve kültürel bariyerlerin kaldırılması istiyorlardı. Hatta, Osmanlı Devleti serbest ticaret politikalarına geçerek ve "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini" izleyerek Avrupa ekonomisiyle biran önce bütünleşmeliydi. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti Batıda ortaya çıkan çağdaş düşünce ve kurumlar karşısında üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştı. Bu yıllarda modern eğitim kurumlarında yetişen Osmanlı aydınlarının bir kısmı Batıda ortaya çıkan çağdaşlığı ve uygarlığı savunmaya başlamışlardı. Yönetimin geleneği savunan önderlerden çağdaşlaşmayı savunan aydınlara geçmesi için çok sert geçen mücadeleler yapılmaktaydı. Türk toplumunda çağdaşlaştırıcı önderlerin geleneği savunan önderlerden yönetimi devir almaları ancak Kurtuluş Savaşından sonra olmuştu. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte çağdaşlaştırıcı önderler tarafından büyük bir ekonomik ve sosyal değişim başlatıldı.

Tarıma dayalı olan feodal toplumun demokratik kapitalist bir topluma yapısal olarak dönüşmesi için birçok çağdaşlaşma politikaları uygulandı. Bu sürecin sonunda Türk toplumunun sosyo-kültürel olarak bütünleşmesi amaçlanmaktaydı. Bu bağlamda, İzmir İktisat Kongresi Cumhuriyet tarihinde önemli bir yere sahiptir. İzmir İktisat Kongresinin etkileri günümüze kadar gelmektedir. Türk iktisatçılarının büyük bir kısmı, kuruluş yıllarında gerçekleştiği için İzmir İktisat Kongresinin kutsal bir yönü olduğunu düşünürler. Bu bağlamda, 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ile Kurtuluş Savaşından sonra ekonominin alacağı biçim ve yön belirlenmiştir. Kurucu elitler emperyalizmle mücadele eden bu bakımdan diğer uluslara ilham veren ve örnek olan anti-emperyalist bir ideoloji benimsemişlerdi. Bu bağlamda, Cumhuriyeti savunan aydınlar sanayileşmeyi yeni kurulan devletin yaşamasında hayati önem taşıyan bir unsur olarak görüyorlardı.

Cumhuriyetçi aydınlar sanayi ve uygarlığı eş anlamlı olarak kabul ediyorlardı. Bir ülkenin bağımsızlığı medeniyeti olup olmadığına bağlıydı. Medeniyeti olmayan toplumların bağımsız olması mümkün değildi. Cumhuriyetçi aydınlar genç Türkiye'nin Osmanlıların düştüğü yarı sömürge durumuna düşmesini istememekteydiler. Hiçbir siyasi ve ekonomik ayrıcalık istemediği durumda yabancı sermayeyi kabul edebileceklerini belirtiyorlardı. 1927 Sanayi Teşvik yasası böyle bir ortamda çıkarıldı. Bu yasa yerli girişimci sınıfları ulusal bir sınıf olarak kabul etmekteydi. Bu sınıfların dürüstçe davranmaları ve kazanmaları için her türlü desteğin sağlanacağını ifade etmekteydi. Özel sermaye birikimini teşvik etmek isteyen Cumhuriyetçi aydınlar özel firmalara bazı devlet tekelleriyle işbirliği yapma hakkı bile vermeyi göze almıştı. Ancak, kuruluş yıllarında sermaye ve bilgi birikimi bakımından çok zayıf olan milli girişimci sınıfların beklenen yatırımları, üretimi ve sanayileşmeyi gerçekleştiremedikleri görülüyordu.

Bu yüzden, Cumhuriyetçi elitler kuruluş yıllarında uygulanan liberal politikaları gözden geçirmek zorunda kaldılar. Dünyada yaşanan 1929 Büyük Buhranın olumsuz ekonomik etkileri de ekonomide devletçi ve kamucu politikaların yolunu açmıştı. Böylece, çok partili hayata kadar "Devletçilik (Etatism)" olarak bilinen devletçi sanayileşme modeli uygulandı. Yeni kurulan Türk devletini yöneten Cumhuriyet Halk Partili elitler devletçi politikalara çok yakın durmaktaydılar. Planlama düşüncesi ile kalkınmanın ve sanayileşmenin daha hızlı olacağını düşünüyorlardı. Bu bağlamda Türk Devleti'nin Batılı ülkelerin sömürgesi ve pazarı olmasını reddediyorlardı. Türkiye'yi bir periferi (çevre) ülkesi olarak gören uluslararası iş bölümüne karşı çıkıyorlardı.

Böylece, ekonomik planlama düşüncesiyle bir sanayi devrimi yapmaya çalıştılar. Bu bağlamda Atatürk'ün yaşadığı yıllarda uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planıyla büyük bir alt yapı kuruldu ve hızlı sanayileşme gerçekleştirildi. 1930'ların başlarından itibaren Devlet bir girişimci rolü üstlenerek özel sektörün açamadığı dokuma, madencilik, cam, kağıt, çimento gibi sektörlerde üretim tesislerini kurdu. Sanayileşme Planının amacı ithal ikamesiydi. Etatizm olarak bilinen devletçi sanayileşme ve modernleşme modeli ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek büyüme hızına ulaşıldı. Büyümenin kaynağı da sanayi üretimindeki artış olmuştu. Bir yandan yukarıdan aşağıya doğru olan bürokratik seçkinci modernleşme vizyonu ile Anadolu'ya sanayileşme kültürü, çağdaş yaşam biçimleri ve alışkanlıkları getirilmeye çalışıldı.

Cumhuriyetin kuruluşuyla uygulamaya başlanan üç denge politikası (bütçe dengesi, para dengesi, dış denge) çok partili hayata kadar sürdürüldü. 1945'den sonra bir tarafta Batılı ülkeler gurubu ve karşısında Doğu bloku ülkeleri olmak üzere iki kutuplu yeni bir dünya düzeni kurulmaya başlanmıştı. Batılı ülkelerde serbest piyasa ekonomisiyle birlikte liberal demokrasi bulunmaktaydı. Bu yıllarda kurulan yeni Dünya düzeni Türkiye'de iki önemli siyaset değişikliğine yol açmıştı. Birincisi, Türkiye Batılı ülkelere daha çok yakınlaşmıştı. İkincisi, Türkiye'de çok partili siyasete geçiş yapılmıştı. Böylece, İngiltere ve Amerika'nın modernleşme tecrübesi izlenmeye başlanmıştı. Türkiye'deki üniversitelerde Amerikan iktisat düşüncesi ve sosyolojisi etkili olmaya başlamıştı.

Cumhuriyet Halk Partisine muhalif olacak liberal bir partinin kurulması girişimleri Atatürk'ün yaşadığı yıllarda da vardı, ancak bütün girişimler başarısız olmuştu. Batılı ülkelerde olduğu gibi iki kanatlı demokratik bir siyasi sisteme geçiş bir türlü başarılamamıştı. Atatürk'ün en önemi hedeflerinden birisi Türkiye'nin de Batılı ülkelerdeki gibi bir demokrasiye sahip olmasıydı. Çünkü, iyi kötü işleyen ortalama olan bir demokrasiyle Batılı ülkelere ihtiyaç kalmadan Türkiye kendi kendini yönetebilecekti. Bu bağlamda Türkiye'nin ayakları yere sağlam basan rasyonel ve güvenilir milli orta sınıflara ihtiyacı vardı. Siyasi olgunluğa sahip olan milli orta sınıflar ile demokrasiye geçiş de gerçekleşecekti.

Çağdaş bir eğitimin toplumun tüm kesimlerine erişiminin açık olması yeni yetişen orta sınıfların milli karakterinin gelişmesini sağladığı gibi potansiyellerinin de gerçekleşmesini temin edecektir. Böylece yeni yetişen orta sınıflarla genç Cumhuriyetin maddi ve kültürel zenginliği sürekli olarak ilerlemeye açık olacaktır. Bu yüzden, kuruluş yıllarında toptan değişme vizyonu ile toplum ve ekonomi irrasyonel unsurlar bataklığından çıkarılmaya, rasyonel bir kültürel zemine oturtulmaya çalışıldı. Tarıma dayalı geleneksel ekonomiden, sanayileşmiş modern bir ekonomiye doğru olumlu bir kültürel değişim amaçlanıyordu. Böylece, yeni kurulan Türk Devletinin Kıta Avrupası ülkeleri gibi modernleşmiş bir ekonomiye sahip ülke konumuna ulaşacağı düşünülüyordu. Böylece, Türkiye uluslararası bilim, kültür ve sanat hiyerarşisinde de yer alacaktı.

Bu bağlamda 1946'da Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılan siyasetçiler tarafından Demokrat Parti kuruldu. Demokrat Partili elitler Müslüman muhafazakarlardan oluşmakta, Cumhuriyetçi otoriter modernleşmeye karşı Türk-İslam tarihini ve milli kültürünü referans almaktaydılar. Toptancı değil, kısmi ve seçici bir modernleşmeyi savunuyorlardı. Bu yıllarda solidarizmden liberalizme geçmek için ön hazırlıklar yapılıyordu. Amerika'nın kalkınma tecrübesine hayran olan yeni Müslüman

muhafazakar elitler özel girişimi kamu kesimine göre daha etkin bulmaktaydılar. CHP'nin otoriter devletçilik ve modernleşme anlayışının revize edilmesinin gerekli olduğu düşünülüyordu.

Bu yıllarda devlet bürokrasisi tarafından özel girişimciler toptan ve perakende ticaret iş alanlarında çalışan, spekülatif faaliyetler yapan, çok eğitimli ve namuslu olmayan vatandaşlar olarak kabul ediliyordu. Bu bağlamda uzun yıllar boyunca Türkiye'de özel girişimcilik alanında bir kahramanın çıkıp toplumun refahını arttıracak stratejik yatırımlar yapamadığı görülüyordu. Özel girişimcilikte lider konumda olan bir iş adamının siyasal/kamusal alanda görev almasına ise nadiren rastlanıyordu. Dolayısıyla, seçkinci ve devletçiliği savunan bürokrasi iş adamlarının toplumsal refahı arttıracak biçimde ticaret yapmadıklarını, stratejik alanlarda üretime ve sanayileşmeye katkıda bulunamadıklarını düşünüyorlardı.

Ziya Gökalp'in temsilcisi olduğu Türk milliyetçiliği ve solidarizme dayalı milli ekonomi modeli iktisadi liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Çünkü, iktisadi liberalizm azınlık ve yabancıların zengin olmasına yol açarken, Türkler liberal politikalar sonucunda gittikçe yoksullaşmış ve işlerini kaybetmişti. Kuruluş yıllarından itibaren uygulanan solidarizme dayalı milli ekonomi modeli Türklerin de şirket kurmalarına ve ticarete katılmalarını sağlamıştı. Ancak, 1940'ların ikinci yarısında solidarizimden liberal bir ekonomiye geçişle birlikte ülkenin daha hızlı zengin olacağı düşünülmeye başlanmıştı. Piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçişle birlikte Türkiye çağdaş dünyanın bir parçası olabilirdi.

Gökalp'in solidarizme dayalı milli ekonomi modeliyle Cavid Bey/Prens Sabahattin'in liberal görüşlerinin birleştirilmesiyle yeni bir sosyolojik sentez ortaya konuldu. Bu sosyolojik sentezi savunanların başında Mümtaz Turhan geliyordu. Mümtaz Turhan Amerika merkezli Anglo-Sakson bireycilik ideolojisini Anadolu-Türk coğrafyasındaki koşullarla uzlaştırmaya, böylece bireyci ve toplumcu ideolojiler arasında bir denge kurmaya çalışıyordu. Batıdan yalnızca bilim zihniyetinin ve yönteminin alınması, Anadolu-Türk toplum yapısı içine yerleştirilmesi kendi kimliğimizi koruyarak kalkınmamızı sağlayacaktır.

Böylece, Anadolu-Türk insanının rasyonelleşmesi, burjuvalaşması ve liberalleşmesi başarılı bir şekilde gerçekleşecektir. Ortaya konulan bu yeni sosyolojik sentezin ekonomideki yansıması ise "Yeni Devletçilik (New Etatism)" olarak ifade ediliyordu. Daha önceki otoriter olan Devletçilik anlayışından farklı olan Yeni Devletçilik perspektifi devletin küçültülmesini ve ekonomideki rolünün azaltılmasını içeriyordu. Tek Parti siyasi kültürünün hakim olduğu otoriter bir dönemden, daha demokratik bir siyasi kültürün hakim olduğu liberal bir döneme geçiş yapılıyordu. Bu bağlamda 1950 yılı Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası oldu. 1950'de Demokrat Partinin (DP) iktidara gelmesiyle çok partili hayata, yani demokrasiye ve liberal bir ekonomiye geçiş yapıldı.

Demokrat Partinin iktidara gelmesi demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi kültürünün gelişmesine yol açmaktaydı. Demokrat Parti (DP) Cumhuriyet Halk Partisine (CHP) göre ekonomide, siyasette ve sosyal hayatta daha liberal bir vizyona sahipti. Bu durum CHP'nin de liberalleşmesini sağlıyordu. DP Anadolu'da çok büyük kitleler tarafından destekleniyordu. Gerçek devrimlerin bu şekilde gerçekleşeceği hayal ediliyordu. Bu bağlamda Vaner Planı olarak anılan İktisadi Kalkınma

Planı'nın (1947) öngördüğü gelişme anlayışı liberal dönemin egemen politikası oldu. Bu planda liberal bir vizyona sahip olan Yeni Devletçilik anlayışı ortaya konuluyordu.

Vaner Planı olarak anılan İktisadi Kalkınma Planı özel kesime öncelik veriyor, kamu kesimini ise kırsal kalkınma, enerji ve altyapı olmak üzere sınırlıyordu. Ancak, bu dönemde özel kesime öncelik veren ulusal kamu politikası mantığı egemen olduğu halde, iç koşullardan dolayı kamu kesiminin ağırlığının arttığı, KİT'lerin sayısının ve sermayesinin arttırılmak zorunda kalındığı görüldü. Liberal dönemde Amerika'ya verilen sözlerin tutulmamasından dolayı Amerika ile Türkiye arasında siyasi gerilim artıyor ve siyasi krizler yaşanıyordu. Amerika ile yaşanan siyasi krizlerin sonucunda ekonomideki istikrar da bozuluyordu. Liberal ekonomiye geçiş yerine karma ekonomik sistemin sürdürülmesinin yol açtığı siyasi sorunlar, diğer yandan DP'li siyasi elitlerin en hızlı biçimde zengin olma ve sermaye biriktirme vizyonları ekonomide makroekonomik dengenin, sosyal adaletin bozulmasına yol açmıştı.

Kararsız bir kalkınma ortamı ülkenin sanayileşmesini yavaşlatmakta ve sosyal adaleti bozmaktaydı. DP'nin iktidarda olduğu yıllarda kullanılan iç ve dış kaynaklar kâr oranlarının daha yüksek olduğu hizmetler sektörünün ve perakende ticaretin gelişmesine yol açmıştı. Ekonomideki büyük genişlemeye rağmen beklendiği kadar sanayileşme gerçekleşmemişti. 1958'de mali disiplinin sağlanması için IMF ile anlaşma yapılmak zorunda kalındı. 27 Mayıs 1960'da yapılan bir askeri müdahaleyle liberal dönem (1950-1960) olarak tanımlanan Demokrat Parti yönetimi sonlanmıştı. Liberal dönemde ekonomide oldukça kararsız bir kalkınma çizgisinin izlenmesi, ekonomiyi yöneten siyasetçiler ve bürokratlar arasında planlama fikrinin doğmasına yol açmıştı.

1961 yılında yeni bir anayasa yapıldı ve Türkiye ekonomisinde planlı dönem başladı. Kıta Avrupası ülkesi olan Fransa'daki kamusal iktisat ve planlama fikirlerinden esinlenerek 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu. Bu bağlamda, 1961 yılında Demokrat Partinin (DP) bir mirasçısı olarak merkez sağı temsil eden Adalet Partisi (AP) kuruldu. Adalet Partisi Türkiye'de siyasal hayata damgasını vurmuş bir parti oldu. Adalet Partisinin genel başkanlığını yapmış olan duayen siyasetçi Süleyman Demirel'e göre Türk-İslam medeniyeti Batı medeniyetinden daha geri olmayıp, birçok açıdan üstündür. Türk-İslam medeniyetinin günümüzdeki geri kalmışlığı, yalnızca maddi alandadır. Bu da teknolojinin (veya bilimin) alınmasıyla altından kalkılabilecek bir sorundur. Halbuki, Cumhuriyet elitleri, Batıyı bir bütün olarak almaya çalışmaktaydılar. Batı'dan yanlış unsurların alınmasından dolayı ne Batılı olabiliyorduk, ne de kendimiz olarak kalabiliyorduk. Süleyman Demirel'in batılılaşma-modernleşme anlayışı bu tezlerden beslenmekteydi.

Demirel'e göre Batılılaşma kültürel dönüşümden çok teknolojidir, ekonomik kalkınmadır, yol ve baraj yapımıdır, köylere okul, sağlık ocağı ve elektirik götürülmesidir. Kalkınma süreçleri gerçekleşirken de geleneksel ve dini değerlerden uzaklaşılmamasıdır. Süleyman Demirel'in "ekonomik kalkınma" veya "Büyük Türkiye" ideali aslında "muasır medeniyete" ulaşma ideali ile ilişkilidir. Süleyman Demirel'in ekonomik kalkınma hedefine nasıl ulaşılabileceğine ilişkin görüşlerine baktığımızda "karma ekonomi" kavramı ile karşılaşıyoruz. Demirel bu konuda şunları ifade etmektedir: " Ben kapitalist sistemle kalkınma olur müdafasını yapmıyorum. Bizim seçmiş bulunduğumuz kalkınma modeli ne kapitalist sistem, ne liberal sistem, ne sosyalist sistem. Türk anayasasının tesbit ettiği sınırlar içerisinde karma ekonomiyi öngören, mülkiyeti, özel teşebbüsü

varsayan ve memleketin kaynaklarını, memleketin ihtiyaçlarına göre, tanzim edilmiş bir plana göre milli geliri dağıtan bir kalkınma modelidir. Memleketin gerçeklerine neye ihtiyacı varsa o tarafa yönelen bir kalkınma modelidir. Ne için illaki Batıdan bir ideoloji kopyası yapalım?".

Kapitalist sistem içinde kalkınmanın mümkün olmadığına birçok kimsenin inandığı bir ortamda, Süleyman Demirel piyasa ekonomisi ve özel sektör aracılığıyla kalkınma stratejisinin önde gelen savunucusu olmuştur. Demirel'e göre kalkınmayı en kısa sürede sağlayacak mekanizma "karma ekonomi düzenidir". Süleyman Demirel'in tanımını yaptığı karma ekonomi düzeninde özel sektör ön planda olacak, ancak devlet klasik liberal iktisat yaklaşımının öngörmediği çeşitli ilave fonksiyonlar da üstlenecektir. Diğer yandan Demirel'in özel sektörün güçlenmesi, yeteneklerinin ve işlevlerinin geliştirilmesi konusunda savunusu sınırsız değildir. Özel sektör temsilcilerine karşı hak sahibi olmanın aynı zamanda sorumluluklar da yüklenmeyi gerektirdiği anlamına geldiğini her zaman ifade etmiştir. Süleyman Demirel piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyişinin bir norm ve değerler manzumesine saygı göstermekle mümkün olabileceğini hatırlatan bir söylem de kurmuştur.

Dolayısıyla, bu çerçevede iş adamları işçi haklarına, karlarının makul düzeyde olmasına, önemli yatırımların yapılmasına, ekonomideki diğer önemli işlevlerine ve aynı zamanda tüketicinin ezilmemesine dikkat etmelidirler. Milli devletin yaşayabilmesinin yolunun Türk burjuvazisini kuvvetlendirmekten, yeteneklerinin ve ekonomik işlevlerinin geliştirilmesinden geçtiği düşüncesi yeni değildir. Bu görüş İttihat ve Terakki hükümetlerince uygulanmaya başlamıştı. Adalet Partisinin siyasi hayatta çok etkili olduğu Planlı dönemde (1960-1980) DPT tarafından dört adet beş yıllık makro plan hazırlandı ve uygulandı. Makro planlar ile oluşan kararlı bir yurt içi ortamda sermaye yoğun ara malı ve yatırım malları üretimi gerçekleştirilmeye çalışıldı. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının amacı ithal ikameci sanayileşmeydi. Bu bağlamda DPT Türkiye ekonomisine büyük katkılar yapmış önemli bir kurum oldu.

DPT'nin yaptığı çalışmalar özel sektörün imalat sanayi yatırımlarında üretim ölçeği ve teknoloji seçimi gibi yanlışlarını ortaya koydu. DPT bir yandan da özel sektörün gelişmesi için çalışmalar yürüttü. 24 Ocak 1980 Kararlarının arka planında bile DPT'nin uzun yıllar boyunca yaptığı çalışmalar vardı. DPT aynı zamanda bir akademi gibi birçok ünlü siyasetçinin ve bürokratın yetişmesini sağlayan bir kurum oldu. Ancak, planlı dönemdeki çok ağır devlet müdahalesine dayalı politika mantığı Türkiye'yi 1970'lerin sonlarına doğru ekonomik ve siyasi bunalıma sürükledi. Makro ölçekli planlamaya rağmen ekonominin izlediği yolun değiştirilemediği, hatta ekonominin çok ağır bir bunalıma sürüklendiği görüldü. Karma ekonomik sistemin ve gelişigüzel olarak yapılan devlet müdahalelerinin ekonomik krizlere yol açtığı ileri sürülüyordu.

1970'lerin sonlarından itibaren dışarıya kapalı karma ekonomi modelleri ömrünü tamamlamış, dünya ekonomisinde açık ekonomi modelleri benimseniyordu. Bu bağlamda, ekonomik ve siyasi bunalımdan çıkış için "24 Ocak 1980 Piyasa Ekonomisine Geçiş Kararları" alındı. 24 Ocak kararları açık ekonomiler için oluşturulmuş küresel politika paradigması olan Monetarizme ve Neoklasik iktisat teorisine dayanmaktaydı. 24 Ocak ekonomik liberalizasyon kararları piyasa ekonomisine geçiş kararları veya İhracata Dayalı Sanayileşme olarak da bilinmektedir. 24 Ocak

ekonomik liberalizasyon kararlarıyla yurtiçi ve yurtdışı ticaret serbestleştirildi. Böylece, içe dönük kapalı ekonomi modeli Adam Smith'in görüşleri bağlamında revize edildi.

24 Ocak 1980 kararlarının mimarı muhafazakar siyasi elitlerden gelen Turgut Özal'dı. 24 Ocak 1980 tarihinde serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte ihracat yapan, yani döviz kazandıran firmalara önemli destekler verilmeye başlanmıştı. Ana akım liberal iktisat teorisinin karşılaştırmalı üstünlükler argümanına göre dünya fiyatının altında üretim maliyeti olan bir sektör ihracatçı sektör olabilmektedir. Yani, dünya fiyatlarından daha düşük üretim maliyeti olan sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, dolayısıyla ihracatçı sektör olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye emek yoğun üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, sermaye yoğun üretimde ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildi. Küresel ticaret sistemi de karşılaştırmalı üstünlükler yasasına göre işlemektedir.

Asya kalkınma mucizesini inceleyen araştırmalar laissez-faire kapitalizminin karşılaştırmalı üstünlükler argümanının ekonomik gelişmeyi hızlandırdığını ortaya koyuyordu. 1970'lerin sonlarında IMF ve Dünya Bankası uzmanları tarafından yapılan araştırmalarda Türkiye'nin içe dönük ithal ikameci sanayileşme modelini ve sermaye yoğun yatırımları biran önce terk edip, ihracata dayalı sanayileşme modeline geçmesi tavsiye edilmekteydi. Yabancı uzmanlar Türkiye'nin sermaye yoğun değil, emek yoğun yatırımlarla daha hızlı büyüyebileceğini ve dış açıklarını kapayabileceğini ifade ediyordu. Türkiye emek yoğun üretimde uzmanlaşırsa dış borçlarını ödeyebilir, rekabetçiliğini arttırabilir ve daha fazla istihdam yaratabilirdi.

Planlı dönemde (1960-1980) özel girişimciler daha çok montaja dayalı bir teknolojiyle dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretiminde uzmanlaşmıştı. Devlet ise sermaye yoğun olan ara malı ve yatırım malı üretiminde uzmanlaşmaktaydı. Devletin sermaye yoğun fabrikalar kurmak için ekonomiye yaptığı ağır müdahaleler yüzünden piyasaları düzenleyen görünmez el görevini yerine getiremiyordu. Ödenemeyen dış borçlar, yüksek enflasyon, işsizlik, karaborsa, bütçe açıkları gibi ağır ekonomik sorunlar ihracata dayalı sanayileşme modeliyle çözülebilirdi. Eğer Türkiye karşılaştırmalı üstünlükler argümanını takip ederse, ihracata dayalı sanayileşme modeliyle ve emek yoğun yatırımlarla rekabetçiliğini arttırabileceği, daha hızlı büyüyeceği, daha fazla istihdam yaratabileceği, aynı zamanda da dış borçlarını ödeyebileceği ileri sürülüyordu.

Çünkü, küresel ticaret sistemi Klasik Dış Ticaret Teorisi (Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi) üzerine kuruluydu. Klasik Dış Ticaret Modelinde iki ülke ve iki mal bulunmaktaydı. Örneğin Vietnam ve Japonya'da pirinç/motor üretimindeki arz koşulları farklıdır. Vietnam'daki arz koşulları pirinç üretiminin Japonya'ya göre göreceli olarak daha düşük bir maliyetle yapılmasına yol açmaktadır. Japonya'daki arz koşulları veya teknolojik koşullar motor üretiminin Vietnam'a göre daha düşük bir maliyetle yapılmasına yol açmaktadır. Vietnam pirinç üretiminde bolca kullanılan ucuz işgücüne ve sulak toprağa sahipken, Japonya motor üretiminde kullanılan fiziki sermayeye ve yüksek teknolojiye sahiptir. Vietnam'daki pirinç fiyatının Japonya'ya göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Çünkü, Vietnam pirinç üretimindeki arz koşulları bakımından daha avantajlı konumdadır. İki ülke dış ticaret yapmaya başladığında dünya fiyatları otarki durumundaki (dış ticaretin bulunmadığı

durum) fiyatların arasında bir yerde oluşmaktadır. Bu durumda, Vietnam emek yoğun olan pirinç üretiminde uzmanlaşarak Japonya'ya pirinç ihracatı yapmaya karar vermiştir. Sermaye ve teknoloji bakımından üstün olan Japonya ise hem pirinç hem de motor üretebilecekken, sermaye yoğun olan motor üretiminde uzmanlaşmaya karar vermiştir. Japonya Vietnam'a sermaye yoğun olan motoru ihraç ederken Vietnam'dan pirinç ithal etmiştir.

1980'lerden sonra Vietnam dışa açık bir ekonomiye geçerek ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini takip ederek önemli ölçüde büyümeyi, sanayileşmeyi, yoksulluğunu azaltmayı başarmıştır. Bu bağlamda, 24 Ocak Piyasa Ekonomisine Geçiş Kararlarının mantığına göre ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde fiyatlar tek yol gösterici olarak kabul edilecektir. Tüm piyasalarda (mal ve hizmet, emek, sermaye, döviz piyasası gibi) fiyatlar piyasa güçleri olan arz ve talep tarafından belirlenecektir. Piyasada bir dengesizlik olduğunda ise piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesi beklenecektir. Piyasaların özgürce işlemesi ve denge fiyatlarının, bir başka deyişle "doğru fiyatlar"ın belirlenmesi sonucunda ekonomideki sorunların kendiliğinden çözüleceği kabul ediliyordu (Kepenek,2011:55-58).

Fiyat serbestliğine dayalı bu mantık uluslararası ticarette de geçerli olmalıdır. Neoklasik iktisat teorisine göre özgür piyasalar kıt olan kaynakların verimli olarak kullanılmasını garantilemektedir. 24 Ocak 1980 Kararlarının ardından reel sektördeki Türk iş adamları Neoklasik teorinin, yani laissez-faire kapitalizminin "dünya fiyatları" argümanıyla tanıştılar. Dünya fiyatlarından daha düşük üretim maliyeti olan emek yoğun sektörlerin ihracat yapabildiği görülüyordu. Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla birlikte reel sektördeki sanayiciler karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre hareket etmek zorunda kaldılar. 24 Ocak 1980 kararlarının ürettiği şok Anadolu'da iktisadi rasyonelliğin gelişmesini hızlandırdı. Böylece, ekonomik olarak başarılı olmak isteyen Türk iş adamları dünya fiyatlarından kaliteli mal üretip dış pazarlara satmayı öğrenmek zorunda kaldılar. 24 Ocak kararlarının ürettiği büyük şokla karşılaşan iş adamları kısa bir sürede rasyonel olarak işleyen piyasa ekonomisine uyum sağlamak zorunda kaldılar(Kepenek, 2019: 205-207).

Bu bağlamda ülkemizin en geri kalmış bölgelerinde bile yeni üniversiteler, organize sanayi bölgeleri ve teknoparklar açılmaktadır. Türk toplum yapısı içinde Batıdan transfer edilen bilim-teknoloji-sanayi altyapısının oluşturulmasına çalışılmaktadır. Böylece, bir zamanlar geri kalmış olan Anadolu kentlerinde yeni üretim ve tüketim alışkanlıkları benimsenmekte, bu bölgeler dışa açık bir ekonomide küresel ekonomiye entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmektedir. Bu bölgelerde yetişen çalışan sınıfların orta sınıflaşmaları ve itibarlı bireyler haline gelmeleri de sağlanmış olmaktadır. Çünkü, kültürün en önemli unsuru orta sınıflardır. Diğer bütün sosyal sınıflar orta sınıfın değerleri ve normları bağlamında belirlenmektedir. Orta sınıflar en önemli sınıf olup neredeyse tüm toplumu temsil ederler.

1980'lerden itibaren dışa açık bir ekonomide genç Türk iş adamlarının düşünce yapılarında ve davranış alışkanlıklarında çok olumlu değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Yenilikçi bir kültüre ve sosyal değer yargılarına, iktisadi olarak rasyonel düşünme kabiliyetine sahip olan Türk iş adamlarının homo-economicusa doğru olumlu bir evrim geçirdiği görülmektedir. 24 Ocak 1980 Kararlarından sonra uygulanmaya başlanan dışa açık bir ekonomi modeliyle (İhracata Dayalı Sanayileşme Modeliyle) Türk iş adamlarının işlevleri ve yetenekleri oldukça gelişmiştir. Dışa açık

bir ekonomide Anadolu'da KOBİ olarak tanınan aile şirketleri ekonomik gelişmenin lokomotifi olabilecek bir potansiyele ulaşmışlardır. Anadolu'daki aile şirketleri ülkenin hızlı bir şekilde büyümesine ve yapısal olarak değişmesine önemli katkılar yapmaktadır.

Sonuç

İktisat sosyolojisi iktisat ile sosyoloji arasında iletişimi sağlayan ve iki bilim dalının karışımı olarak ortaya çıkan bir alt disiplindir. Türkiye'de iktisat sosyolojisi çalışmaları İstanbul Üniversitesi bünyesinde başlamıştır. İstanbul Üniversitesindeki "İktisat Sosyolojisi" ana bilim dalının kökleri 1933 yılında yapılan Üniversite Reformuna kadar uzanmaktadır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Fritz Neumark ve Gerhard Kessler gibi Alman bilim insanları ile kurumun bünyesinde bir iktisat sosyolojisi geleneği oluşturmuştur. "Millet/Ulus inşa edici" olarak bilinen okulun kurucularından olan Fındıkoğlu Türk toplumunun modernleşmesi, ekonomik ve sosyal dönüşümü, sosyo-kültürel bütünleşmesi için çalışmalar yapmıştır. Ziya Gökalp ile başlayan Türklere medeniyet yolunu açan modernleşme süreci Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi isimlerle devam ettirilmiştir.

Büyük düşünce adamı Ziya Gökalp'e göre İslamiyetin modern hayatla uyumunun sağlanması oldukça önemlidir. Batı'nın yükselişi demokrasi veya sanayi devrimi ile başlamamış, en başta din olmak üzere doğa bilimlerindeki ve sanattaki gelişmelerle başlamıştır. Batının yükseliş süreci Martin Luther'in İncil'i ana dile çevirmesiyle ve dinde reform hareketiyle başlamıştır. Gökalp'e göre milletçe kalkınmaya demokrasi ile değil, dinde yapılacak bir yenileşme hareketiyle başlanacaktır. Ziya Gökalp'in iktisat sosyolojisinde dini sistem bütün sosyal kurumların temelini oluşturmaktadır. Bütün sosyal kurumlar kaynağını dinden almaktadır. İktisadi sistemin temelinde de manevi yapıyı oluşturan bir takım ahlâki ilkeler ve zihniyet bulunmaktadır. Örneğin, Weber bu gerçeği görerek kapitalist sistemin Protestan ahlâkı ve kültüründen doğduğunu ileri sürmüştür.

Bu bağlamda, Türkiye'de iktisat sosyolojisi geleneğinin en tanınmış isimlerinden birisi de Türkiye'nin Weber'i olarak bilinen Sabri F. Ülgener'dir. İktisat sosyolojisi alt disiplini ana akım iktisat teorisinin sosyolojik bir perspektifle desteklenmesini sağlamaktadır. 1980'lerin başlarından itibaren Türkiye ana akım olan Neoklasik iktisat teorisiyle aşağıdan yukarıya doğru olarak demokrasi içerisinde modernleşmeye, kapitalizme evrilmeye ve yapısal olarak değişmeye çalışmaktadır. Modernleşme sürecine rağmen Türk toplumunda İslam kültürü iktisadi davranışları etkileyen önemli bir faktör olmayı sürdürmektedir. Bir zamanlar geri kalmış olan Anadolu kentlerinde yeni üretim ve tüketim alışkanlıkları benimsenmekte, bu bölgeler dışa açık bir ekonomide küresel ekonomiye entegre olan modern üretim bölgelerine dönüşmektedir.

Neoklasik ana akım iktisatçıların görüşlerinin benimsendiği Amerika'da, piyasaların özgür olmasının ve devlet tarafından sınırlandırılmamasının yoksulluğun daha hızlı azalmasına yol açtığına inanılmaktadır. Kültürel temelleri benzer olmasına rağmen Amerika'nın Neoliberalizmini temsil eden "küçük devlet" ilkesinin tersine Kıta Avrupası ülkelerinde "sosyal devlet" ilkesi benimsenmiştir. Amerika'nın tam tersine Almanya gibi Kıta Avrupası ülkelerinde ise "Devlet" sömürücü kapitalizme karşı toplumun refahını koruyan ve yeniden dağıtım yapan "babacan" bir kurum olarak görülmektedir. Kültürel faktörlerden dolayı Alman (Luthercilik baskın) ve Amerikan

(Kalvincilik baskın) kapitalizminin arasında önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Kıta Avrupası ülkelerinde olduğu gibi hukukun üstünlüğüne dayalı olan laik, sosyal devlet modelinin ülkemiz için daha uygun olduğu ileri sürülmektedir.

KAYNAKÇA

Berkes, N. (2013). *Türkiye iktisat tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Bhagwati, J. N. (2002). "Democracy and development: cruel dilemma or symbiotic relationship?". *Review of Development Economics*, 6(2). s. 151-162.

Demirel, T. (2013), *Adalet partisi: ideoloji ve politika*, İletişim Yayınları.

Hayami, Y. (2003). "From the Washington concensus to the post Washington concensus: retrospect and prospect", *Asian Development Review*. Vol. 20, No. 2, s. 40-65.

Kepenek, Y. (2011). *Development and structure of the Turkish economy*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim AŞ.

Kepenek, Y.(2019). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitapevi.

Kılınçoğlu, Deniz T. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisat ve kapitalizm*. Heretik Yayınları.

Öniş, Z. ; Şenses, F. (2005). "Rethinking the emerging post-washington concensus", *Development and Change*, 36(2):263-290.

Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi (1500-1914)*. İletişim Yayınları.

Saray, M. (2024). *Atatürk'ün iktisat politikasında Celal Bayar'ın yeri*. Kesit Yayınları.

Varshney, A. (2002). "Poverty eradication and democracy in the developing world", *Background Paper for HDR 2002. UNU-WIDER (United Nations University).*